

Kara Kemal (1875-1926)

Asıl ismi Ahmet Kemal'dir. Ten renginden ve gizemli kişiliğinden dolayı Kara Kemal diye tanınmıştır. **İttihat ve Terakki** içerisinde önemli bir yere sahip olduğu halde olayları geri planda kalarak yönetmeyi tercih ettiğinden az bilinen bir şahsiyettir. İstanbul'da doğmuştur. Soyu Dulkadiroğlularına dayanan Kısakürekzâdelerden Mabeyn Telgraf Müdürü Arif Bey'in oğludur. Biri kız (İsmet Tolon) diğeri erkek (Mehmet İrfan Kısakürek) iki kardeşi olduğundan başka ailesine ilişkin bilgi bulunmamaktadır. II. Meşrutiyet'ten önce babası Arif Bey gibi Posta İdaresi'nde çalıştığı İstanbul, Edirne, İzmir, Serez ve Kastamonu'da posta memuru olarak görev yaptığı bilinmektedir.

Talat Paşa, Kara Kemal, Halil Menteşe ve Enver Paşa

Serez postanesinde iken Talat Bey'le tanışarak İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiştir. II. Meşrutiyet'e giden süreçte yurtdışından gelen muhalif yayınların ülkeye sokulmasına ve kahvehaneler aracılığıyla dağıtılmasına öncülük etmiştir.

1907'de İttihat ve Terakki'nin İstanbul şubesini kurmuştur. Ertesi yıl Kâtip-i Mesul sıfatıyla cemiyetin İstanbul sorumlusu olmuştur. Ekmekçi, manav, hamal, kunduracı, kayıkçı gibi küçük ve orta ölçekli esnaf birliklerinin başına kendi adamlarını geçirerek büyük bir nüfuz elde etmiştir. Özellikle hamal teşkilatını emrine hazır bir kuvvet haline getirerek sokağa hâkim olmuştur. Böylece herkesin çekindiği; **Enver, Talat**, Cemal üçlüsünün bile dikkate almak zorunda olduğu bir güç elde etmiştir.

Meşrutiyet'in ilanından sonra parti içerisinde hızla yükselmiştir. 1909 Selanik kongresine İstanbul delegesi olarak katılmıştır. **Ziya Gökalp** ve **Mustafa Kemal**'le birlikte kongrenin yıldızı parlayan isimleri arasında yer almıştır. 1912 kongresinde Talat Bey'in desteğiyle cemiyetin en önemli karar ve yürütme organı olan Merkez-i Umumi azalığına seçilmiştir. Talat Bey cemiyetin asker kanadına karşı onu yanına alarak örgütçü kişiliğinden ve sokağa hâkim olan gücünden yararlanmak istemiştir. Kemal Bey, 1913 kongresinde Talat Bey'in istediği kişilerin Merkez-i Umumi azalığına seçilmesini sağlayarak parti içi güç dengelerinde etkili olmaya başlamıştır.

Cemiyetin sivil kanadını temsil eden Talat Bey'e olan yakınlığı nedeniyle parti içerisinde daha çok Küçük Efendi (Büyük Efendi Talat Bey'dir) olarak anılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iktidara taşıyan Babıali baskınının planlandığı toplantıya katılmış, baskın sırasında çevredeki kahvehanelere yerleştirdiği adamlarıyla Sirkeci Posta İdaresi'ni ele geçirip hükümetin yurt içi ve yurt dışı iletişimini denetim altına almıştır. Böylece örgütçü kişiliği kadar eylemci yanının da güçlü olduğunu göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır koşullarında önemli görevler üstlenmiştir. 6 Ağustos 1914'te Enver Paşa'nın emriyle basını denetlemek üzere kurulan Sansür Heyeti'ne girmiştir. Tanin gazetesindeki isimsiz köşe yazılarıyla hükümetin propaganda çalışmalarına öncülük etmiştir. Ardından **Teşkilat-ı Mahsusa**'nın Kafkasya misyonunu örgütlemek üzere 12 Ekim 1914'te teşkilatın Dr. Bahattin Şakir, Filibeli Hilmi ve Yusuf Rıza Bey gibi önemli isimleriyle Bayburt'ta

buluşarak Kafkas İhtilâl Cemiyeti'nin kuruluşunda yer almıştır. Trabzon teşkilâtının başına geçmesi beklenirken orada kalmayarak İstanbul'a dönmüştür.

Savaş yıllarında daha çok iktisadi alandaki çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Cemiyetin benimsediği "Millî İktisat" politikası doğrultusunda Türk ve Müslüman bir millî burjuva sınıfı yaratmak uğrunda büyük çaba göstermiştir. Yabancı sermayenin ve içerideki varlıklı gayrimüslim kesimin ülke ekonomisi üzerindeki hegemonyasını millî burjuvazinin gücüyle kırmayı amaçlamıştır.

Savaş nedeniyle sıkıntıya düşen İstanbul'un iâşesi için Anadolu'dan un ve buğday getirmek amacıyla Ekim 1914'te kurulan Heyet-i Mahsusa-i Ticariye adlı örgütü, kuruluş amacının ötesinde millî burjuva yaratma projesinin sermaye kaynağı olarak kullanmıştır. Esnaf cemiyetleri üzerindeki nüfuzundan yararlanarak adı geçen örgüt adına iâşe maddeleriyle birlikte darlığı çekilen diğer tüketim maddelerini de denetim altına alıp kısa süre içerisinde şehrin ticari hayatına hâkim olmuştur. Bu yolla elde edilen kazançları, yarı sermayesi heyet tarafından verilmek koşuluyla yerli ve millî şirketler kurmak için kullanmıştır. Önce Anadolu Millî Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi, Millî İthalat Kantariye Anonim Şirketi ve Millî Ekmekçi Anonim Şirketi kurulmuştur. Daha sonra onların gelirleriyle "Kara Kemal Şirketleri" olarak da anılan ve sayıları savaşın sonuna doğru 92'yi bulan diğer millî şirketler kurulmuştur.

23 Temmuz 1916'da Alman iâşe örgütü örneğinde ülke üç iâşe bölgesine ayrılınca Kemal Bey iâşe işlerindeki deneyimine binaen İstanbul'u da içine alan 1. İâşe Bölgesi Başkanlığı'na atanmıştır. Yetkilerini ve siyasi nüfuzunu kullanarak şirketlerini desteklemeye ve sermayesini artırmaya devam etmiştir. Anadolu'dan İstanbul'a gıda maddeleri taşıyan sınırlı sayıdaki demiryolu vagonlarını, desteklediği tüccar gruplarının hizmetine vererek avantaj sağlamıştır. 1916 Eylül ayı sonları itibarıyla elde ettiği sermaye 300 bin lira gibi önemli bir miktara ulaşmıştır.

Yeni şirketler kurarak sermayesini çoğaltmaya devam eden Kemal Bey, halkın yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak konusunda aynı ölçüde başarılı olamamıştır. Kıtlik, karaborsa ve vurgunculuğun pençesine düşen geniş halk kesimleri açlık ve sefalet içerisinde kıvrılırken, küçük bir tüccar grubunun elde ettiği haksız kazançlarla gittikçe zenginleşmesi, kamuoyunda büyük rahatsızlık yaratmıştır. Basına uygulanan katı sansüre rağmen duyulan rahatsızlık gazetelere yansımaya başlamıştır. "Bin üç yüz otuz iki zengini", "Zamane zengini" veya "harp zengini" olarak adlandırılan yeni zenginler sınıfı şiddetle eleştirilmiştir.

Ayyuka çıkan yolsuzluk iddiaları cemiyetin 1916 kongresinde de gündeme getirilince Kemal Bey parti üyelerinin iâşe işlerinden kazanç sağlamadığını, piyasadaki aşırı pahalılığı önlemeye çalıştıklarını, bu işi yaparken de bir miktar para kazandıklarını söylemiş ve elde edilen kazancın bir millî bankanın kuruluşuna sermaye yapılmak üzere vakfedilmesini önermiştir. Kemal Bey'in önerisini kabul eden kongre, vakfedilen iâşe gelirlerinin yanı sıra halkın da desteğiyle 1 milyon lira sermayeli bir millî banka kurulmasını kararlaştırmıştır.

Bütünöyle yerli ve millî olan Osmanlı **İtibar-ı Millî Bankası** 1917 yılı başlarında kongrenin aldığı yukarıdaki karar doğrultusunda kurulmuştur. 4 milyon liralık sermayesinin 400 bin lirası, vakfedilen iâşe gelirlerinden karşılanmıştır. Bunu yine Kemal Bey'in girişimleriyle kurulan Millî İktisat Bankası'yla Anadolu'daki diğer millî bankalar takip etmiştir. Böylece Kemal Bey millî şirketlerden sonra millî bankaların kuruluşuna da öncülük etmiştir.

Kemal Bey'in resmîyette kendi hakkı olan kazancı, millet menfaatine vakfetmesi halk katında olmasa da İttihat ve Terakki nezdinde aklanmasına yetmiştir. Fırka Merkez-i Umumisi'ndeki yerini koruduğu gibi 1 Ocak 1917'de devletin ekonomi politikalarını belirleyen üst düzey bir karar organı olan İktisadiyat Meclisi'nin 24 üyesi arasında yer almıştır.

İaşe işlerini yönetmeye de devam etmiştir.

İaşe işleri konusunda Enver Paşa'nın nüfuzunu kullanarak halkın gereksinimlerine aldırmandan ordunun ihtiyaçlarına öncelik veren Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa ile sürekli olarak rekabet halinde olmuştur. 18 Ağustos 1917 tarihli kararname ile ordu ve halkın iaşe işlerini idare etme yetkisi İsmail Hakkı Paşa'nın yönetimindeki müdüriyete verilince 1 yıl kadar iaşe işlerinden uzak kalmıştır. 17 Ağustos 1918'de yurt genelindeki iaşe işlerini bir bakanlık çatısı altında toplamak üzere kurulan İaşe Nezareti'ne atanarak bir kez daha iş başına geçmiştir. Ancak son görevi çok kısa sürmüştür. Savaşı kaybeden Talat Paşa kabinesi istifa edince nezaretteki görevi 8 Ekim 1918'de sona etmiştir. Bir buçuk ay kadar süren İaşe Nazırlığı döneminde fazla bir iş görememiş, nezaretin kuruluş çalışmalarını bile tamamlayamamıştır.

Mütareke döneminin karanlık günlerinde İttihatçı önderlerin çoğu yurtdışına çıkarken, Kemal Bey onların emanetçisi olarak İstanbul'da kalmıştır. 1 Kasım 1918 akşamı Enver ve Talat Paşa ile yanlarındaki diğer İttihatçıları "siz saklanamazsınız ama ben saklanırım" diyerek Moda sahilindeki iskeleden bir Alman torpidosuyla yurtdışına uğurlamıştır. Enver ve Talat Paşa ikilisinden giderayak aldığı talimat üzerine İttihatçıları bir arada tutmak ve İtilaf güçleriyle Hıristiyan azınlıklarının saldırılarına karşı korumak amacıyla **Kara Vasıf**'la birlikte Karakol Cemiyeti adlı gizli bir direniş örgütü kurmuştur.

5 Kasım 1918'de iaşe işlerinde yolsuzluk yaptığı iddiasıyla tutuklanmış ise de ertesi gün serbest bırakılmıştır. 13 Kasım'da İstanbul'u fiilen işgal eden İngilizlerin baskısıyla Meclis Araştırma Komisyonu'nun 5. Şubesi'nde iaşe işlerinde yolsuzluk yapmak, bir takım şahıslara ve kuruluşlara hükümet desteğiyle haksız kazanç sağlayarak esnaf cemiyetleri ve şirketler kurmak iddiasıyla sorgulanmıştır. Komisyona verdiği 2 ve 7 Aralık 1918 tarihli ifadelerinde suçlamaları kabul etmeyerek "ne kendinin ne arkadaşlarının cebine on para girdiğini" söylemiştir.

Kemal Bey 19 Ocak 1919 gecesi ani bir baskınla tekrar tutuklanıp 28 Mayıs'ta Bekir Ağa Bölüğü'ndeki diğer İttihatçı önderlerle birlikte **Malta**'ya sürgün edilinceye kadar İstanbul'da kalmıştır. **Karakol Cemiyeti** vasıtasıyla Anadolu'ya gizli yollardan personel, silah, cephane ve mühimmat göndererek Millî Mücadele'ye destek olmuştur. Kendisi sürgüne gittikten sonra da cemiyetin yardım faaliyetleri devam etmiştir. Silah ve cephane sevkiyatı Kemal Bey'in güvenilir adamları olan hamallar, mavnacılar ve arabacılar tarafından yapılmıştır. Buna karşılık Atatürk, Karakol Cemiyeti'nin Anadolu'daki millî direnişi bir İttihatçı harekete dönüştürme amacına yönelebileceğini hesaba katarak Kemal Bey ve ekibine karşı daima mesafeli durmayı tercih etmiştir.

6 Eylül 1921 akşamı 19 arkadaşıyla birlikte Malta'dan firar eden Kemal Bey, bir süre Berlin ve Almanya'nın çeşitli yerlerinde dolaştıktan sonra işgal altındaki İstanbul'a geri dönmüştür. Mesadet Hanı'ndaki yazıhanesine yerleşerek kendisi sürgünde iken **Damat Ferit Paşa** hükümetince mal varlıklarının bir kısmı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na devredilen şirketlerini toparlamakla meşgul olmaya başlamıştır. 1 milyon 400 bin lira olan sermayesi 120 bin liraya kadar düştüğünden ve esasen başarısının temel sebebi olan siyasi gücünü ve pozisyonunu da kaybetmiş olduğundan şirketlerini eski durumuna getirmesi mümkün olamamıştır.

İktisadi faaliyetlerinin yanı sıra eskiden olduğu gibi siyasî meselelerle de uğraşmaya başlamıştır. Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinden sonra İttihatçı kadroları yeniden iktidara getirmek ümidiyle Atatürk'ün yakın çevresine girmeye çalışmıştır. 16-17 Ocak 1923 tarihleri arasında Atatürk'ün İzmit'te düzenlenen basın toplantısına da bu amaçla katılmıştır. 1909 Selanik kongresinden beri tanıdığı Kemal Bey'i gizlice takip ettirmekte olan Atatürk, onun gerçek

niyetini anlamakta güçlük çekmemiştir. Bir zümre adına değil ancak şahsı adına konuşmak isterse kendisine söz vereceğini belirterek girişimini boşa çıkarmaya çalışmıştır. Şahsı adına konuşacağını bildirmek zorunda kalan Kemal Bey Ankara'ya gidip Atatürk'le birlikte çalışmak istediğini bildirmiştir. Fakat Atatürk'ten şu cevabı almıştır:

“İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatımız mevcuttur. Oraya iltihak etmekle ve orada bir fert olarak çalışmakla vatanperverane maksadınız hâsıl olur.”

İstanbul 6 Ekim 1923'de Ankara hükümetinin yönetimine geçince “varsın çalışsın, bir takım insanlar geçinsin” yaklaşımıyla Kemal Bey'in ticari faaliyetlerine dokunulmamış ise de politikaya ve İttihatçılığa hastalık derecesinde tutkulu olduğu bilindiğinden gözetim altında tutulmaya devam etmiştir.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin tahkikatına göre Kemal Bey, İzmit görüşmesinden sonra Atatürk'ün İttihatçılara geçit vermeyeceğini anlamıştır. İstanbul'a döndükten sonra eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in Şişli'deki evinde İttihatçı arkadaşlarıyla sık sık toplanarak İttihat ve Terakki'yi yeniden iktidara taşımanın yollarını aramaya başlamıştır. Önce Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında Atatürk'ün eski silah arkadaşları tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı basamak olarak kullanmaya karar vermiştir. Parti programını bizzat hazırladığı halde her zaman yaptığı gibi kendisi arka planda kalıp İttihatçı arkadaşlarının partiyeye girmesini sağlamıştır.

Muhalef grupların odağı haline gelen **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası** 5 Haziran 1925'te kapatılınca siyasi oyunlarla amacına ulaşamayacağını anlayan Kemal Bey, Babıali baskınına benzer silahlı bir eylemle Atatürk'ü ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Kararını Cavit Bey'in evindeki toplantılardan birinde arkadaşlarına da açıkladıktan sonra, Mesadet Hanı'ndaki yazıhanesinde Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet'le bir araya gelerek o sırada bir yurt gezisine çıkmış olan Atatürk'e İzmir'de yapacakları suikastı planlamıştır.

Suikastın tetikçileri arasında yer alan Motorcu Giritli Şevki isimli şahsın suikast planındaki bazı aksamalar nedeniyle korkuya kapılıp 14 Haziran 1926'da durumu İzmir valiliğine ihbar etmesi üzerine, suikast hazırlığı açığa çıkarılmıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir'de toplam 49 kişi tutuklanmıştır. Suikast girişiminin Atatürk'ün şahsını ortadan kaldırmaktan çok yönetimi devirip İttihat ve Terakki'yi iktidara geçirmeyi amaçladığı kanaatine varılmıştır. Suikastın azmettirici ve baş tertipçisinin Kemal Bey olduğu anlaşılmıştır.

Durumun ciddiyeti anlaşılınca Ankara İstiklâl Mahkemesi heyeti özel bir trenle hemen olay yerine intikal ederek 26 Haziran 1926'da mahkeme salonuna dönüştürülen Millî Kütüphane binasında suikast tertipçilerini yargılamaya başlamıştır. Tertibin ortaya çıkarılmasından sonra kaçıp saklanan Kemal Bey firari olduğundan giyaben yargılanmıştır. Çok seri hareket eden mahkeme heyeti hükmünü gecikmeden vermiş, 13 Temmuz 1926'da Kemal Bey'le birlikte 11 kişiyi daha idama mahkûm etmiştir. Tutuklu bulunan hükümlülerin cezaları hemen o gece infaz edilmiş, fakat Kemal Bey bir süre daha kaçmayı başarmıştır.

Nihayet 27 Temmuz 1926 günü güvenilir adamlarından birinin Cerrahpaşa'daki evinde saklanmakta olduğu haber alınmış ve derhal baskın yapılmıştır. Yakalanacağını anlayan Kemal Bey tabancasını şakağına dayayarak intihar etmiştir. Cenazesi 29 Temmuz'da Topkapı Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

Konu burada kapanmamış mahkeme suikast davasının mütemmimi olmak üzere eski itttihatçılar ve kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları hakkında Ankara'da ayrı bir siyasi dava açılmasına karar vermiştir. İlk duruşması 2 Ağustos 1926 günü Ankara'da görülen bu davada Kemal Bey hakkında önemli bir karar daha verilmiştir. Kemal Bey'in vakıf, banka ve şirketlerinin iâşe işlerinde yapılan yolsuzluklardan elde edilen haksız kazançlarla siyasi

amaçlara hizmet etmek üzere kurulduğuna hükmedilerek, tasfiye edilip hükümete devredilmelerine karar verilmiştir.

Aynı mahkeme önde gelen İttihatçılardan eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım, Artvin Mebusu Hilmi Bey ve Naili Bey'i suikastçılarla iş birliği yaparak hükümet darbesi düzenlemek suçundan idama mahkûm etmiştir. İdam hükümleri 26 Ağustos 1926 akşamı infaz edilmiştir.

Böylece Kemal Bey'in engel olunamaz bir tutkuyla hayatını vakfettiği İttihat ve Terakki'yi ihya etme çabaları, kendi hayatıyla birlikte fırkanın da kesin olarak sonunu hazırlamıştır. Önderlerini ve mali kaynaklarını kaybeden İttihatçılık, siyaset sahnesinden çekilerek tarihe mal olmuştur.

Ömrünün önemli bir bölümünü büyük sermayeler yöneterek geçiren Kemal Bey, özel yaşamında son derece sade bir hayat tarzı benimsemiştir. Malta'daki sürgün günlerinde tiryakisi olduğu nargilesinden, yastığından, yorganından ve seccadesinden başka şeye ihtiyaç duymamıştır. Kendisine gelen parayı ihtiyacı olanlara dağıtmıştır. Öldüğünde üzerinden hiç para çıkmamıştır.

Kendisini iâşe işlerindeki yolsuzluk iddialarından ve İzmir suikast girişiminden hatırlayanlarca sevilmeyen hatta nefret edilen bir kişilik olsa da, İttihatçı önderlerin birçoğu gibi Kemal Bey'in de samimi bir vatansever olduğuna kuşku yoktur. Saygılı, nazik, cömert, az konuşan esrarengiz kişiliği ile çevresinde derin bir saygı ve muhabbet hissi uyandırmıştır. Her yaş grubundan ve her çevreden çok sayıda insan tarafından karşılıksız sevilmiştir.

Esrarlı ve bir o kadar da macera dolu sıra dışı hayatı Türk romanına esin kaynağı olmuş, özellikle Kemal Tahir'in eserlerinin önemli karakterleri arasında yer almıştır.

Tuncay ÖĞÜN

KAYNAKÇA

ARİF CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yayınları, İstanbul 1997.

AYDIN, Mesut, **Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

BİLGİN, Mehmet, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

ÇAM, Mehmet Mert, **Kara Kemal: Küçük Efendi**, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018.

FALİH RIFKI (ATAY), "Kurşun Tam Yerinde", **Milliyet**, 29 Temmuz 1926, Nu: 164, s. 1.

GÖKÇE, Alperen, **Kara Kemal ve Esnaf Cemiyetleri**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021.

ILIKAN, Selma-Faruk ILIKAN; **Ankara İstiklal Mahkemesi: Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmi Zabıtlar**, Simurg Kitapçılık Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul 2005.

İ.B.B Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar Kütüphanesi, Bel_Mtf_59047.

KILIÇ ALİ, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

KOCAHANLIOĞLU, Osman Selim, **İttihat ve Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması**, Temel Yayınları, İstanbul,1998.

KOLOĞLU, Orhan, "İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma", **Popüler Tarih**, Haziran 2001, s. 42-46.

Milliyet, 28 Temmuz 1926, Nu: 163; 29 Temmuz 1926, Nu: 164; 30 Temmuz 1926, Nu: 165.

ÖĞÜN, Tuncay, "Savaşın Osmanlı Mizah ve Karikatürüne Yansıyan Acı Yüzü: I. Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Kıtık, Karaborsa ve Vurgunculuk", **Journal of History Studies**, C X, S 1, 2018, s. 147-174.

SERTEL, Savaş-Şahin YEDEK, "İttihat ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri", **Tarih Okulu Dergisi**, Y 8, S. XXIV, 2015, s. 377-403.

TATAR, Ercan, **Millî İktisat ve Kara Kemal**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

TEVETOĞLU, Fethi, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

TOPRAK, Zafer, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, C VI, İstanbul 1978, s. 211-225.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

YAĞCIOĞLU, Eşref, **İttihat ve Terakki'nin Son Yılları (1916 Kongre Zabıtlar)**, Nehir Yayınları. İstanbul 1992.

YALMAN, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Pera Turizm ve Ticaret AŞ, İstanbul 1997.

ZİYA ŞAKİR, **1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?**, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1944.

28/11/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kara-kemal-1875-1926/?pdf=4488> adresinden erişilmiştir